

О.А. ЖИГАЛЕНКО¹, Л.О. ЛОБАНЬ²

¹ Ічнянський національний природний парк
вул. Лісова, 43, м. Ічня, Чернігівська обл., 16700, Україна
ichn_park@cg.ukrtel.net

² Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя
вул. Кропив'янського, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., 16600,
Україна

***VERATRUM NIGRUM* L. (MELANTHIACEAE) НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ**

Ключові слова: *Veratrum nigrum*, ареал, Чернігівська область, популяція

Veratrum nigrum L. — європейськосибірський реліктовий вид, поширений у Середній і Східній Європі. В Західній і Південній Європі трапляється в горах (південні та східні схили Альп, Апенніни, гори Балканського півострова, Карпати). В Європі ареал проходить через територію України на Балкани, Альпами — до півдня Франції, ізольовані популяції є на півдні Польщі та в Чехії. Далі на схід ареал утворює смугу в Європейській Росії від Смоленської обл., Західному та Східному Сибіру до Іркутської обл., на Далекому Сході, в Північному Китаї, Кореї, Японії, досягає Камчатки [3, 5, 6].

В Україні ареал *V. nigrum* охоплює переважно лісостепову зону, простягаючись з південного заходу на північний схід (рис. 1). При цьому кількість локалітетів виду зменшується з заходу на схід (за матеріалами гербаріїв Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного (КИ), Львівського національного університету ім. Івана Франка (ЛИ) та «Флори України» [8]). За гербарними та літературними даними переважна кількість екземплярів *V. nigrum* виявлена у 1853—1953 рр. Причинами зниження чисельності виду, що нині відзначається по всій Україні, є, вірогідно, зменшення площ старих листяних лісів.

На Лівобережжі України вид трапляється спорадично — з 1975 р., окрім знахідок авторів, тут виявлено лише чотири його місцезнаходження. Північна межа ареалу проходить тут по лінії Київ—Суми, а південна — Черкаси—Полтава—Харків (рис. 2).

Вид росте у світлих дібровах, у лісових культурах на місці старих дубових лісів, на узбіччі лісових доріг, у заростях ліщини [8].

За даними «Флори України» [8], на території Чернігівської обл. *V. nigrum* виявлено в Тупичівському (нині Городнянському) р-ні та поблизу м. Прилуки. В гербарії Інституту ботаніки (КИ) ми знайшли лише два гербарні зразки з Чернігівської обл., зібрані у 1923 та 1927 рр. неподалік Прилук.

Під час флористичних досліджень, проведених в 2006—2007 рр. на території Ічнянського національного природного парку, розташованому на південний захід від м. Ічні Чернігівської обл., ми виявили три локалітети *V. nigrum*, усі — в лісо-

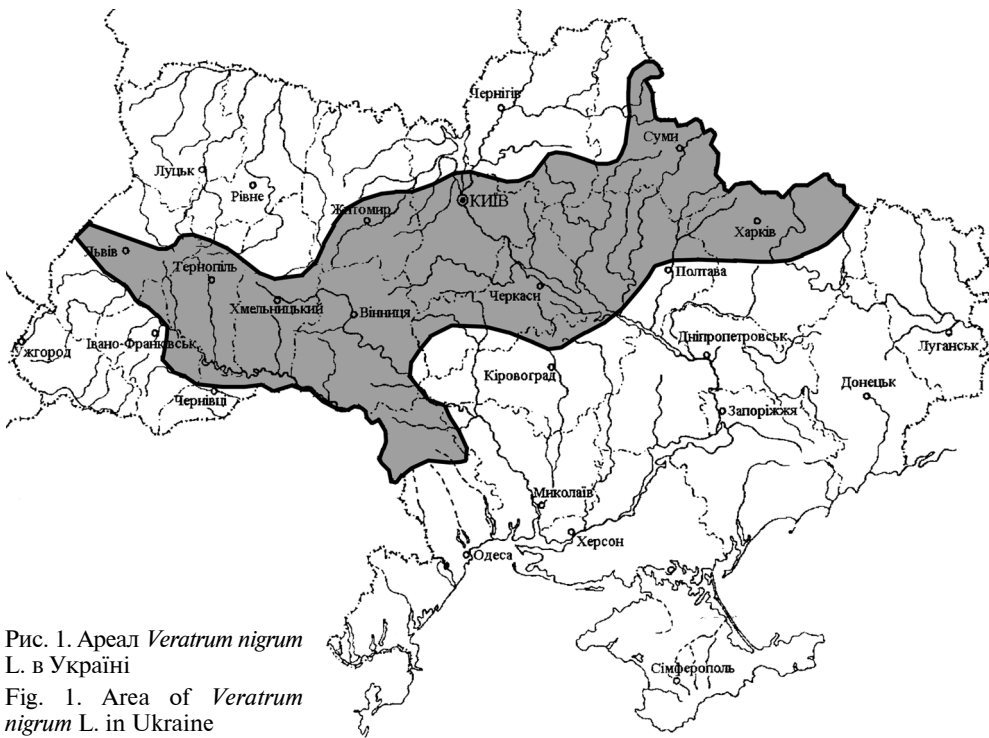

Рис. 1. Ареал *Veratrum nigrum* L. в Україні
 Fig. 1. Area of *Veratrum nigrum* L. in Ukraine

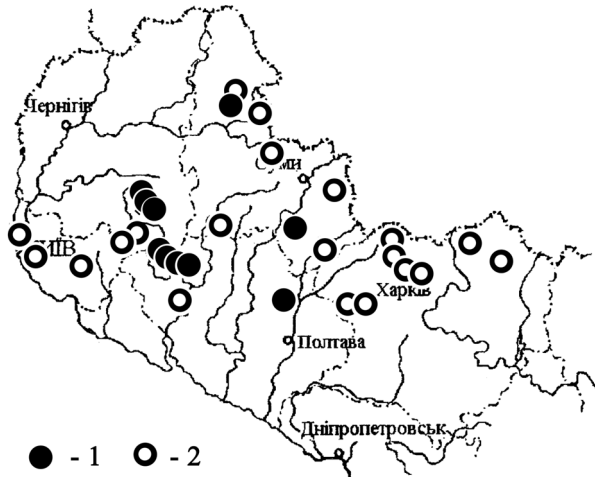

Рис. 2. Місцезнаходження *V. nigrum* L. на Лівобережжі України. Умовні позначення: 1 — локалітети за даними після 1975 р.; 2 — локалітети за даними до 1975 р.
 Fig. 2. Localities *V. nigrum* L. in Left-Bank Ukraine. Symbols indicate: 1 — localities after 1975; 2 — localities before 1975

вих масивах, які є залишками старих дібров. Для цих ділянок характерні багаті сірі лісові ґрунти та помірна зволоженість.

Одна з популяцій знаходиться на плескатому підвищенні в дубовому лісі поблизу с. Кікали в угрупованні *Quercetum urticoso (dioici)-pulmonariosum (obscuri)*. Зімкненість крон деревостану становить 0,6—0,7. Підлісок відсутній. Проективне покриття травостою — 80—85 %. Вік дерев — близько 60 років. Домінантами є *Urtica dioica* L. (проективне покриття 25—30 %) та *Pulmonaria obscura*

Dumort. (20—25 %). Асектаторами виступають *Veronica chamaedrys* L. (5 %), *Elytrigia repens* (L.) Nevski (2, 3 %), *Torilis japonica* (Houtt.) DC. (2, 3 %), *Glechoma hederacea* L. (2, 3 %), *Poa trivialis* L. (1, 2 %). Тут виявлено 13 особин *V. nigrum*, одна з яких квітувала.

Інша популяція поблизу с. Хаєнки на узліссі старого дубового лісу з участю *Pyrus communis* L. налічує 30 особин. Зімкненість крон деревостану — 0,7—0,8. У підліску переважає *Euonymus europaea* L. Проективне покриття травостою — 10—15 %. Разом з *V. nigrum* ростуть *Urtica dioica* (1, 2 %), *Polygonatum multiflorum* (L.) All., *Geranium robertianum* L. Квітувало лише п'ять особин *V. nigrum*.

Третю популяцію знайдено між селами Хаєнки та Андріївка в старому березово-дубовому лісі з домішкою сосни та осики (ас. *Betuleto—Quercetum convallariosum*). Зімкненість крон деревостану — близько 0,3. Деревостан одноярусний, заввишки 28—30 м. Основна частина популяції знаходиться на плескато́му підвищенні. Проективне покриття травостою — близько 60 %. Домінує *Convallaria majalis* L. (проективне покриття 25 %), трапляються *Urtica galeopsifolia* Wierzb. ex Opiz та *Elytrigia repens* (по 5 %), *Torilis japonica*, *Glechoma hederacea* і *Coronilla varia* L. (по 1—2 %). Інша частина популяції займає освітлену, більш знижену ділянку. Тут налічується 24 особини *V. nigrum*, з них 9 квітувало, переважна більшість з яких зростала на найбільш освітленій ділянці.

Усі три популяції знаходяться на відстані близько 5 км одна від одної.

Veratrum nigrum на Лівобережжі ми також знайшли в центральній частині Прилуцько-Лохвицького геоботанічного району [4] у лісовому урочищі Кулишеві лу́ги біля с. Антонівки (Варвинський р-н Чернігівської обл.). Ця нечисленна популяція розташована на ділянці схилу балки в угрупованні *Acereto—Quercetum asarosum* з весняною синузією *Scilla sibirica* Haw. та *Anemone ranunculoides* L. Деревостан одноярусний, із зімкненістю крон 0,7—0,8, утворений *Quercus robur* L. заввишки 18—20 м віком до 45 років та *Acer platanoides* L. — 16—20 м віком 35—40 років. Трапляються *Tilia cordata* Mill. та *Ulmus laevis* Pall. Підлісок відсутній. Травостій розріджений (40—45 %), практично одноярусний, переважає *Asarum europaeum* L. (15 %). Знайдено кілька екземплярів *V. nigrum* на стадії вегетації з високою життєвістю. Поряд росли *Stellaria holostea* L. та *Scilla sibirica* (по 5 %), *Corydalis solida* (L.) Clairv. (7—8 %), *Carex pilosa* Scop. (2 %), *Galeobdolon luteum* Huds. (1—2 %). На цій же ділянці трапляються поодинокі екземпляри *Lilium martagon* L. — виду, занесеного до Червоної книги України.

У частині басейну р. Удай, яка розташована південніше, ми виявили популяцію *V. nigrum* у заповідному урочищі Яри-Поруби (Пирятинський р-н Полтавської обл.) — на ділянці лісу з ледь хвилястою поверхнею, з природним дубом в угрупованні *Quercetum coryloso-vincoso-stellariosum*. Деревостан одноярусний, з *Quercus robur* заввишки 24—26 м, віком до 70 років. Зімкненість крон — 0,7—0,8. Підлісок утворюють *Corylus avellana* L., *Euonymus verrucosa* Scop., *E. europaea* L., середньогустий травостій (50—55 %) — *Stellaria holostea* (25 %), *Vinca minor* L. (20 %), *Asarum europaeum* (5 %), *Convallaria majalis* (1—2 %). Популяція *V. nigrum* складається з восьми особин.

У цьому ж масиві ми натрапили на ще одне місцезнаходження даного виду — на верхній частині схилу північно-східної експозиції крутістю 20°, в угрупованні *Carpinetum-Quercetum asarosum*. Деревостан однарусний із зімкненістю крон 0,8—0,9. Складається з *Quercus robur* віком 50 років, висотою 18—20 м, середнім діаметром 20—22 см та *Carpinus betulus* L. віком 40—50 років, висотою 16—20 м, середнім діаметром 16—18 см. Разом з ними ростуть *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides*. Підлісок не виявлений. Травостій з проективним покриттям 40—45%. У ньому домінує *Asarum europaeum* (30%), як асектатори виступають *Stellaria holostea*, *Viola mirabilis* L., *Polygonatum multiflorum* (L.) All. Популяція *V. nigrum* складається з шести особин, квітучі серед них відсутні.

Veratrum nigrum занесений до червоних книг Польщі, Чехії та Франції [9, 11, 12].

У Польщі територія поширення виду охоплює Західну Волинь, Розточчя і Люблінську височину — регіони, що прилягають до території України. Нині він відомий лише з двох локалітетів — резервату Лабунне біля Замостя та в Колонії Терезин неподалік Білополя. У багатьох локалітетах, для яких *V. nigrum* вказувався раніше, зараз він уже не виявлений [12].

У Польщі *V. nigrum* віддає перевагу напівзатіненим місцям на дерново-карбонатних ґрунтах (рендзинах). У резерваті Лабунне росте у світлій діброві (ас. *Potentillo albae-Quercetum*) на узбіччі лісових доріг і в заростях ліщини (ас. *Peucedano cervariae-Coryletum*). В околицях Білополя виявлений в ліщиново-грабовому угрупованні серед видів, характерних для світлої діброви. Цікаво, що в резерваті Лабунне, де проводяться спостереження за популяцією *V. nigrum*, налічується близько 600 його особин, проте лише 3% з них квітує — ті, що ростуть в освітленому лісі або уздовж доріг.

У Червоній книзі Чехії та Словаччини [9] зазначається, що вид трапляється лише в Чехії. Відомі кілька його локалітетів, частина їх — по південному кордону Чехії. Вважається реліктом, у Чехії зростає на північній межі ареалу. Віддає перевагу багатим ґрунтам, світлим листяним лісам союзів *Carpinion* та *Quercion pubescenti-petraeae*, а також освітленим трав'яним угрупованням. Охороняється в кількох локалітетах, у деяких з них проводиться менеджмент екоотопів, зокрема освітлення деревного підросту.

Таким чином, умови зростання *V. nigrum* в Україні, Польщі та Чехії загальною подібні. В Угорщині є своєрідні ліси на горбах із *V. nigrum*, тут виділена асоціація *Veratro nigri-Fraxinetum ornii* [10].

В Україні це вид регіональної охорони — охороняється на території Львівської, Житомирської, Одеської, Полтавської, Сумської та Харківської областей [2, 7]. Запропонований для внесення до переліку видів рослин, які охороняються на території Чернігівської обл. [1]. Планується проведення моніторингових досліджень екоотопів *V. nigrum*.

Для збереження популяцій *V. nigrum* на території Ічнянського національного природного парку здійснюється ряд заходів: усі місцезнаходження виду взято на облік та закартовано, закладено пробні ділянки для багаторічних спо-

стережень, навколо популяцій, які знаходяться обабіч доріг і яким загрожує витоптування, облаштовано захисні загорожі.

1. Андрієнко Т.Л., Лукаш О.В., Прядко О.І. та ін. Рідкісні види судинних рослин Чернігівщини та їх представленість на природно-заповідних територіях області // Заповідна справа в Україні. — 2007. — 13, № 1—2. — С. 33—38.
2. Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. — Полтава: Верстка, 2005. — 287 с.
3. Булохов А.Д., Величин Э.М. Определитель растений Юго-Западного Нечерноземья России (Брянская, Калужская и Смоленская области). — Брянск: Изд-во БГПУ, 1998. — 380 с.
4. Геоботаничне районування Української РСР / За ред. А.І. Барбарича. — К.: Наук. думка, 1977. — 304 с.
5. Клопов Ю.Д. Анализ флоры широколиственных лесов европейской части СССР. — Киев: Наук. думка, 1990. — 352 с.
6. Маевский П.Ф. Флора средней полосы Европейской части СССР. — Л.: Колос, 1964. — 880 с.
7. Орлов О.О. Рідкісні та зникаючі види судинних рослин Житомирської області. — Житомир: ПП «Рута», 2005. — 296 с.
8. Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — Т. 3. — С. 72—73.
9. Čerňovský J., Ferakova V., Holub J. et al. Červená kniha ohrožených a vzácných druhů rostlin a živočichů ČR a SR. Vol. 5. Vyšší rostliny. — Bratislava: Priroda a. s., 1999. — 456 p.
10. Kevey B., Borhidi A. Top-forests (*Veratro nigri*—*Fraxinetum orní*) of the Bakony Mountains // Acta Botanica Hungarica. — 2002. — 44, № 1—2. — P. 85—115.
11. Livre rouge de la flore menacée de France. Tome I: Espèces prioritaires. Museum national d'histoire naturelle conservatoire botanique national de porquerolles Ministère de L'environnement. — Paris, 1995. — 485 p.
12. Polska czerwona księga roślin. Paprotniki i rośliny kwiatowe. — Krakow, 2001. — 664 p.

Рекомендує до друку
Ю.Р. Шеляг-Сосонко

Надійшла 13.12.2007

А.А. Жигаленко¹, Л.А. Лобань²

¹ Ичнянский национальный природный парк

² Нежинский государственный университет им. Николая Гоголя

VERATRUM NIGRUM L. (MELANTHIACEAE) НА ЛЕВОБЕРЕЖЬЕ УКРАИНЫ

Описан ареал *Veratrum nigrum* L. в Украине. Указаны новые местонахождения вида на Левобережье Украины и условия его произрастания.

Ключевые слова: *Veratrum nigrum*, ареал, Черниговская область, популяция.

О.А. Zhyhalenko¹, L. O. Loban²

¹ Ichniansky National Nature Park

² Mykola Gogol Nizhyn State University

VERATRUM NIGRUM (MELANTHIACEAE) IN LEFT-BANK OF UKRAINE

The range of *Veratrum nigrum* L. in Ukraine is described. New localities of the species in areas to the east of the Dnieper are reported. Habitats of the species are characterized.

Key words: *Veratrum nigrum*, range, Chernigiv region, population.